

УДК 947.7(005)

Урсу Д. П.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ УКРАЇНОЗНАВСТВА

На сучасному етапі становлення українознавства як комплексної наукової дисципліни виникла нагальна потреба визначити її теоретичні засади, перш за все – гносеологічні принципи. Найважливішою передумовою оволодіння будь-якою наукою, як відомо, є знання її теоретичних підвалин і вибір правильних шляхів або методів пізнання. Якщо українознавство претендує на статус справжнього наукового знання, воно має розробити струнку систему теоретичних положень, категорій і принципів. О.Шпенглер у своїй відомій праці “Падіння Заходу” цілком справедливо зауважив: будь-яке історичне дослідження є справжня філософія, або просто праця мурашок” [1, с.66]. Щоб наша робота по вивченню минулого і сучасності українського народу не перетворилася на збирання наукового сміття, а відповідала найвищим стандартам світової науки, слід подолати сучасний період глибокої методологічної кризи, розробити нову теоретичну парадигму.

Та методологія суспільних і гуманітарних наук, яка до недавніх пір була загальнообов'язковою для всіх учених, перетворила наукове знання у різновид політичної міфології, а науку в служницю пропаганди. Вона себе повністю дискредитувала і загинула разом з тією соціально політичною системою, що не витримала випробування часом. Зараз ми стоїмо на руїнах марксистської і методологічної парадигми, в умовах глибокої духовно-моральної кризи, панування безпринципного прагматизму і зневіри в силу гуманітарного знання. Методологічна культура наукових прав з українознавства, серед яких чимало змістовних і цікавих, низька. Досить подивитися на дисертаційні роботи, в яких методологічна рубрика є обов'язковою: тут панує плутанина, необізнаність з елементарними категоріями наукової теорії, переспів заялжених “істматівських” понять.

Ось кілька яскравих прикладів: “Методологічною основою дисертаційного дослідження став принцип теоретико-методологічної реконструкції, як можлива противага суто описовому методу вивчення історіографічного процесу”, – пише один дисертант. Інший свої принципи визначає коротше: “У методологічному арсеналі даної роботи використаний міждисциплінарний підхід”. Або ось така плутанина: “Методологічною основою дисертації є методи системного, конкретно-історичного, предметно-хронологічного та компаративного аналізу, принципи об'єктивності та історизму”; “Методологічну основу дисертаційного дослідження становить філософія історії баденської школи неокантіанства”.

Метою нашого повідомлення є обговорення лише однієї складової частини методологічних підвалин українознавства – принципів пізнання. Як відомо, успішне

досягнення істинного соціально-гуманітарного знання можливе при додержанні низки методологічних принципів. В логічному розумінні принцип є центральне поняття, підвалина системи; він являє собою узагальнення й розповсюдження якогось положення на всі явища тієї області, з якої даний “принцип” абстрагувався, – таке визначення слова “принцип” дається в філософському словнику.

В марксистській методології соціогуманітарних наук таких центральних понять, принципів налічувалось три – партійність, об’єктивність, історизм. Найважливішим принципом наукового пізнання вважався принцип комуністичної партійності, який вимагав від дослідника відкритого служіння класовим ідеалам і партійним настановам. Так, В.В.Косолапов визнавав, що принцип партійності полягає у використанні історії (інших наук також, додамо) як важливого знаряддя сучасної класової політики [2, с.24].

Широке й цілеспрямоване застосування цього принципу в різних науках призвело до панування волюнтаризму і суб’єктивізму. Це був шлях до прямої фальсифікації, до розповсюдження міфологічних стереотипів в масовій свідомості [3, с.51-52]. Апологети комуністичної партійності всіляко намагалися довести, що партійність не суперечить науковій об’єктивності, використовуючи софізми низького гатунку, практика наводила безліч прикладів протилежного характеру. Отожнюючи партійність і об’єктивність, партійні пропагандисти одночасно брутально таврували справжню об’єктивність як “буржуазний об’єктивізм”.

Щодо принципу історизму, то в ньому немає нічого суто марксистсько-ленінського, хоч В.І.Ленін чимало зробив для його формулювання і розповсюдження. Історизм увійшов в передову філософську думку, починаючи з епохи Відродження. І набув загального визнання завдяки теоретичній спадщині Гегеля.

Таким чином, у марксистській тріаді принципів пізнання партійність-об’єктивність-історизм перший з них має рішуче відкинути, а два останніх переосмислити. Окрім цього, до них слід додати ще два, що повинно зробити теоретичне підґрунтя українознавства більш сталим, повним, всеосяжним. Пізнання різних сторін минулого й сучасного українського народу буде успішним, якщо додержуватися наступних принципів: об’єктивності, гуманізму, історизму, плюралізму. Додамо, що першу спробу сформулювати методологічні принципи українознавства зробив П.П.Кононенко у своєму відомому посібнику [4, с.12].

Наріжним каменем українознавства, як і всіх інших наук, є досягнення об’єктивності знання. Принцип об’єктивності вимагає правдивий і неупереджений аналіз всього різноманіття фактів, формулювання таких висновків, які ламають усталені стереотипи наукової думки. Слід вивчати процес суспільного розвитку і людської свідомості в усій його повноті, в цілісності, в діалектичних протиріччях. Щоб зробити правильні висновки, здобути цінні уроки, варті на майбуття, треба мати точну картину минулих подій. В загальному плані принцип об’єктивності тотожний науковості. Перекручення й фальсифікація історії потрібні лише тим соціальним і політичним силам, які захищають несправедливе, приречене діло. Вони часто-густо виступають під гаслом “Не чорнити минуле”. Але його очорнити можна тільки брехнею. Правда діє ніби скальпель хірурга – вона розтинає наріз і лікує

соціальні хвороби. Тому утаювання історичної правди є злочином проти народу. Недарма ще Сервантес вимагав страти брехливих істориків як фальшивомонетників. Слід наголосити, разом з тим, що протилежний об'єктивності підхід до знань – суб'єктивізм – є головним ворогом науки. З ним справжні учені ведуть непримиренну боротьбу.

Історія, як наука, ґрунтується на міцній основі того, що прийнято називати людяністю, гуманізмом. “Історія – це наука про людину, про минуле людства, а не про речі чи явища. Існує тільки одна історія – історія Людини, і це історія в найширшому розумінні слова. Історія – наука про Людину; вона, зрозуміло, використовує факти, але це факти людського життя”, – цими натхненними словами Л.Февр підкреслює гуманізм і гуманність історичної науки [5, с.19]. Ми маємо всі підстави розширити це твердження на українознавство, оскільки в ній, як слушно зауважив П.П.Кононенко, історіософія є провідною галуззю.

Гуманізм – це сукупність ідей, поглядів, переконань, що стверджують високе покликання людини, її цінність як особистості (самоцінність), право на життя, свободу, щастя. Ще античний філософ сказав, що людина – мірило всіх речей, тому принцип гуманізму вимагає пояснення та оцінку історичних подій з позицій загальнолюдської моралі. Він вимагає, за словами Д.Чижевського, визнання абсолютної гідності людини, яка завжди має бути метою, але ніколи не засобом лише для досягнення якоїсь мети. Тому гуманізм проголошує зверхність загальнолюдської моралі над усіма державними, національними, класовими, партійними та іншими інтересами.

Принцип гуманізму перебуває в разючому протиріччі з аморальністю більшовиків, лідер яких твердив: “моралі в політиці немає” і надсилав такі накази: “тасмно підготувати терор”, “повісити не менш ста чоловік”, “призначити заложників”, “вслати за кордон безжалісно”. Він закликав своїх поплічників: “будьте зразково безпощадні”, “треба заохочувати енергію і масовість терору”, “розстрілювати нікого не питаючи”, “розправитися нещадно”.

Українському національному характеру споконвічно притаманний християнський гуманізм, почуття людяності, що базується на цінностях Священного писання. Про це свідчить вся історія української літератури, яка відобразила світобачення народу. Вже з перших творів князів Святослава і Володимира Мономаха, через праці Івана Вишенського і Григорія Сковороди, Котляревського і Шевченка червоною ниткою проходять ідеї гуманізму в самому широкому розумінні цього слова. В ХІХ ст. український гуманізм збагачується за рахунок нових мотивів – безрелігійного людинолюбства, удосконалення суспільного ладу тощо [6, с.459].

Наступний принцип пізнання – **історизм** – вимагає всі явища і події розглядати як такі, що невинно розвиваються на основі певних об'єктивних закономірностей. Цей принцип загальнонауковий, він так чи інакше застосовується багатьма науками. В українознавстві він передбачає дослідження всіх явищ в русі, в динаміці – від їх виникнення через всі етапи розвитку аж до їх зникнення. Для цього треба дати аналіз всіх причинно-наслідкових зв'язків і опосередкувань, знайти глибинне коріння й безпосередні витоки тих чи інших подій. Адже багато з них заховані під

товщею часу. Крім історії рие глибоко, говорив Гегель, а історик має копати ще глибше. Нарешті, принцип історизму вимагає розуміння соціально-культурних процесів як зміни низки етапів, кожний з яких є відносно завершеним, із власними рисами. Інакше кажучи, він ставить завданням виокремлення періодів розвитку або, коротше, побудування періодизації.

Слід зазначити, що історизм як принцип наукового пізнання було сформульовано набагато раніш появи марксистської доктрини. Німецька історіософія XVIII – початку XIX ст. в творах Гердера, Канта, Гегеля докладно обгрунтувала основні закономірності поступового розвою знань людини про своє минуле.

Історизм слід відрізнити від *історизму*. Останній термін ввів в науковий обіг К.Поппер, щоб позначити філософські концепції й методологічні підходи, які неспроможні дати правильну трактовку історичного буття. Особливо критикує він претензію прибічників історизму передбачити майбутнє. Як визнає К.Поппер в передмові до російського видання книги “Злиденність історизму”, його метою була критика марксистського матеріалістичного розуміння історії, яке прагнуло довести неминучість перемоги комунізму. На матеріалі логіки та історії науки Поппер доводить неспроможність людини передбачити, що трапиться за межами сьогодення. Історія, пише Поппер, завжди закінчується сьогодні, ось тепер, в цей самий час. Майбутнє не детерміноване повністю минулим, оскільки існують люди, їх воля, їх етичні переконання, які істотним чином впливають на хід історії [7, с.4-5; 8, с.21-29; 9, с.28-32].

Звинувачення Поппера в антиісторизмі безпідставне, оскільки деякі автори неправильно тлумачать застосований ним неологізм в англійській мові “*historicism*”, що не відповідає усталеному розумінню терміна “історизм” [10, с.261-263]. Різниця між історизмом та історизмом, за думкою Поппера, полягає в тому, що перший визнає рушійною силою історичного процесу людину, її волю і прагнення; останній ж дуже схожий на фаталізм, оскільки суспільство рухається шляхом, що був запрограмований силою об’єктивних законів природноісторичного руху. Цей невблаганий детермінізм зводить людину до гвинтика в складній механіці історичного процесу. Майбутнє повністю визначено подіями та явищами минулого, каже Поппер, відкидаючи марксистську концепцію історизму, перейменованого ним на історизм. Але разом з тим ця концепція непослідовна, оскільки вона хибує на *активізм*, вважаючи необхідним підштовхувати просування суспільства до кращого майбутнього” мобілізацією народних мас на революційну боротьбу.

Щодо принципу історизму, то Поппер до нього ставиться схильно. Він визнає його методом наукового дослідження, який доповнює головний, на його думку, метод критичного аналізу. Про це він писав у своїй наступній праці “Відкрите суспільство”. Цікаво відзначити, що в обох книгах Поппер визнає за історією пізнавальні та виховні функції. Знання історії необхідне, “якщо ми прагнемо зрозуміти світ, в якому живемо”.

Останній принцип історико-культурного пізнання – **плюралізм**. Він означає таку філософську позицію, яка стверджує існування багатьох незалежних одне від одного методів пізнання, теорій, підходів. Вони рівноправні, кожен дає можливість

відшукати істину. Плюралізм означає різномудство, на відміну від марксистського монізму, який декларує вірною тільки одну точку зору. З багатьох концепцій тільки одна має монополію на істину. Всі ж інші проголошуються хибними, а тому – поза законом, проти їх прихильників ведеться війна на знищення.

Плюралізм є філософським підґрунтям справді демократичного суспільства тому, що визнає рівноправність різних соціальних і політичних сил, не віддаючи перевагу ніякому. Він спрямовує політиків на мирне розв'язання конфліктів шляхом досягнення консенсусу. Ідейно-теоретичний плюралізм як гносеологічний принцип є гарантією вільних наукових дискусій, що ведуть до вагомих наукових результатів. Тільки вільний пошук істини може стати запорукою плідного розвитку всіх галузей українознавства, інших суспільних і гуманітарних наук.

Запровадження в українознавчих студіях чотирьох перелічених вище принципів – об'єктивності, гуманізму, історизму, і плюралізму аж ніяк не означає повернення до загальнообов'язкових нормативів, до заідеологізованої науки недавнього минулого. Марними є побоювання загрози нової ідеократії, примусової моноцентричної доктрини. Марно сьогодні апологети марксистської ідеології, які досі не можуть примиритися з її повним крахом, відстоюють окремі, нібито прогресивні, уламки [11, с.69-77].

Навпаки, загрозу науці несе методологічний нігілізм, цинічна невизначеність, бажання сидіти відразу на двох стільцях. Кінець ідеології, слушно зазначає Б.Цимбалістий, ніяк не означає, що людина ні в що не вірить чи не визнає ніяких вартостей [12, с.84]. світоглядна спрямованість українознавства, як навчальної дисципліни, полягає в тому, щоб молоді люди глибоко вірили у певну систему ідей, виведених з тих принципів, про які щойно говорилося. Виховання національної самосвідомості, пропаганда об'єднавчої державотворчої ідеї є головним завданням українознавчих кафедр всіх вузів країни.

Заслуговує на увагу і схвалення розроблена одеськими ученими С.Акимовичем і В.Скрипником концепція “демократичного патріотизму” [13, с.1-4]. За браком міста не маємо можливості докладно проаналізувати зміст їх статті. Скажемо тільки, що їх ідейно-теоретична платформа має всі підстави заповнити той ідеологічний вакуум, який виник після краху тоталітаризму. Демократичний патріотизм – це ідеологія не держави, а громадянського суспільства, що формується в Україні. Він буде виростати знизу, а не насаджуватися примусово зверху. Звернемо увагу і на те, що український демократичний патріотизм не має нічого спільного з екстремним націоналізмом і шовінізмом, де під маскою патріотизму ведеться шалена проповідь ксенофобії, насильства і війни. Ця нова ідеологія, як слушно зауважує М.Степанець, не повинна ґрунтуватися на якихсь конкретних ознаках расової, національної чи партійної приналежності. Вона мусить підкреслювати загальнолюдські демократичні цінності, кращі традиційні риси українського національного характеру. Справді, сьогодні настав час збирати каміння для будівництва нового шляху до храму [14, с.296].

Необоротність соціальних, політичних і культурних змін в Україні за останні роки дають підстави сподіватися на подолання глибокої ідейно-теоретичної кризи в

суспільних науках і на створення спільними зусиллями нової парадигми, що відповідатиме кращим стандартам світової науки.

Список літератури

1. Шпенглер О. Падіння Заходу// Основа. – 1995. – №28{6}.
2. Косолапов В.В. Методология и логика исторического исследования. – К.: Вища школа, 1977.
3. Идеология// Філософ. і соціолог. думка. – 1994. – №11-12.
4. Кононенко П.П. Українознавство. Посібник. – К.: Основи, 1994.
5. Февр Л. Бои за историю. – М.: Наука, 1991.
6. Чижевський Д. Гуманізм// Енциклопедія українознавства. – Т.2.
7. Поппер К. Ницета историцизма. – М.: Прогресс, 1993.
8. Шинкарук В. До питання про принципи діалектики як методології суспільствознавства// Філософ. і соціолог. думка. – 1993. – №9-10.
9. Пироженко В. Принципи історизму в соціальних дослідженнях: перспективи нового розуміння// Історія в школі. – 1999. – №6.
10. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія. Т.2. – К.: Генеза, 1993.
11. Ойзерман Т. Марксизм как идеология// Свободная мысль. – 1999. – №1
12. Цимбалістий Б. Політична культура українців// Сучасність. – 1994. – №4.
13. Акимович Е., Скрипник В. Концепция “демократического патриотизма”// Демократическое действие. – 1995. – №2.
14. Степанець М. Чи не на часі збирати каміння? (Міркування про роль ідеології)// Філософська думка. – 1998. – №4-6.

Поступило в редакцію 24 августа 2001 г.